

EBÛ İSÂ ET-TİRMİZÎ'NİN SÛNEN'İNDEKİ KİTÂBÛ'L- ÎMÂN BÖLÜMÜNDE YER ALAN RİVÂYETLERİN KELÂM SİSTEMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Recai ÇETRES

Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Ü. İlahiyat Fakültesi

recai.cetres@kocaeli.edu.tr

Öz

Hadis ilminin önde gelen âlimlerinden biri olan Ebû İsâ et-Tirmizî aynı zamanda fıkıh ilminde de müctehid derecesinde bir âlimdir. O hadisçiliğinin yanı sıra "ilel" sahasında ortaya koyduğu eserlerle de güçlü bir hadis tenkitçisidir. Bazı âlimler onun hem ilel hem cerh ve ta'dil sahasındaki otoritesi sebebiyle eserinin *Sahihayn'* dan sonra üçüncü sırada yer alması gerektiğini söylemiştir. Bunun yanında eserine almak istediği bir konuya dair sahih hadis bulamadığı zaman senetlerini tenkide tabi tutarak, ravîlerinin ne derece güvenilir olduğunu belirterek zayıf rivayetlerden de eserine almıştır. Tirmizî hadisleri seçerken bir fakihin o hadisi delil olarak kabul etmesine özen göstermiştir. Bu hususta sadece iki hadisi dışarıda tutarak diğer hadislerin tamamıyla amel edilebileceğini bildirmiştir. Biz de bu makalede kısaca onun bu ilmî kişiliğini ve hadislerdeki bu titizliğini göz önünde bulundurarak îmân konusundaki hadislerinin kelâm sistemi içerisindeki yerini değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tirmizî; Kelâm; Hadîs; Fıkıh; Rivâyet; İmân; Sistem.

DISCUSSION OF THE NARRATIONS IN KITAB AL-IMAN CHAPTER IN ABU ISA AL-TIRMIDHI'S SUNEN WITHIN THE SYSTEM OF KALÂM

Abstract

Profoundness of Tirmidhi, a prominent hadith scholar, put him in the level of mujtehid. Along with this, his works in the "causes" field makes him a powerful hadith critique. Some scholars think that his work should be in the third place after "*Sahihayn*" due to his authority in the fields of "cause", "rebuttal" and "modification". Apart from this, when he could not find a strong hadith on a subject that wanted to include in his book, he included weak hadiths, only after analyzing and stating the chain of narration and the credibility of the narrator. While selecting the hadiths, he paid attention that a faqih had cited it as evidence. In this respect, he stated that all the hadiths in his book were reliable to be practiced, only two of them excluded. We are going to discuss his hadith on faith within the system of the science of kalâm.

Keywords: Tirmidhi; Kalâm; Hadith; Fiqh; Narration; Faith; System.

Giriş

Tarihi sürece baktığımız zaman, itikâdî konuların kelâm ve hadis kitaplarında çeşitli gurup ve mezhepler tarafından farklı şekillerde tarif ve tasnif edildiğini görmek mümkündür. Bu tariflerin ihtiva ettiği unsurlardan dolayı Müslümanların inanç ve amellerinde farklı tesirlerin olduğu görülmüştür. İmânın tarifi ve muhtevası konusundaki farklı görüşler farklı sonuç ve hükümlere yol açmıştır. Çünkü imân her şeyin başı ve başlangıcı olarak kabul edildiğinden dinî meseleler arasında ayrı bir yer ve öneme sahiptir.

İmân konusu kelâm kitaplarında yer aldığı gibi hadis kitaplarında da yer almıştır. Hadis edebiyatının önde gelen eserlerinden olan ve *Kütüb-i Sitte* diye adlandırılan Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin "Sahihler"i câmi niteliğinde; Ebû Davud, Nesâî ve İbn Mâce'nin eserleri ise "sünen" türündendir. Câmi türü eserler bütün dinî konuları ihtiva ettiğinden haliyle imân konusuna da yer vermişlerdir. Sünen türü eserler ise fikhî konuları ihtiva eden hadis kitapları olarak bilinmektedir.¹

Bu kısa ayırımdan sonra şunu söylemek mümkündür. "İmân" konusu câmi türü eserlerde mutlaka yer aldığı gibi sünen türü eserlerde de yer almaktadır. Bilindiği üzere imân konusu itikâdî ve kelâmî bir konudur. Bu ayırıma rağmen önemine binaen fikhî sisteme göre tasnif edilmiş bulunan sünen türü eserlerde de yer almıştır. Ayrıca "Kitâbü'l-İmân" adıyla müstakil eserlerin de telif edildiğini görmekteyiz.²

Müstakil eserlerden en eski tarihlisi Ebû Ubeyd Kâsım ibn Sellâm'ın (279/892) *Kitâbü'l-İmân* adlı eseridir. Bu eser Sünnî doktrini ilk izâh eden eser olarak kabul edilmesi açısından da önemlidir.³

İmân konusu en detaylı bir şekilde Müslim'in Sahih'in de ele alınmıştır. Buhârî, Tirmizî ve Nesâî de ise hadis sayısının birbirine yakın olduğunu söyleyebiliriz. Burada yazımızın konusunu teşkil eden eser Tirmizî'nin *Sahih*'i olduğu için onun imân konusuyla alakalı hadisler hakkında kısa bilgiler vermenin faydalı olacağı kanaatindeyim. "Kitâbü'l-İmân" la alakalı hadisler Tirmizî'de 41. Kitapta yer alıp 18 bab içerisinde 38 hadisten ibarettir.⁴ Bu konuyla alakalı ilk hadis, "Ben insanlarla Allah'tan başka ilâh

¹ İsmail Lütfi Çakan, "Hadis Edebiyatında İmanla İlgili Bölümlerin Muhtevâ Değerlendirmesi", *M.Ü.İ.F.*, sayı, 5-6, 1987-1988, İstanbul 1993.

² İsmail Lütfi Çakan, *a.g.m.*; örnek olarak Nesâî'de 47. Kitap, 33 bab içerisinde yer alan hadislere bakılabilir, İbn Mâce'nin mukaddimede yer alan "bâbün fi'l-İmân" adlı baktaki hadislere de bakılabilir.

³ Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm", *DİA*, X, 245, İstanbul1994; Mahmut Yeşil, "Tarihî Süreçte Te'lif Edilen "Kitâbu'l-İman"lar ve Günümüze Yansımaları", *S.Ü.İ.F. Dergisi*, sayı 32, İzmir 2011, s. 7-8.

⁴ Tirmizî, *el-Câmiü's-Sahih* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), V,3, Beyrut ts; Geniş bilgi için bk. İsmail Lütfi Çakan, *a.g.m.*; a.mlf., *Hadis Edebiyatı*, s. 61-69, İstanbul 1985.

yoktur diyinceye kadar savaşmakla emr olundum” hadisi olup⁵ son hadisi ise “Bana Cebrâil geldi ve şu haberi vererek müjdeledi: Kim Allah’a şirk koşmadan ölürse cennete girecektir. Ben sordum, zina yapsa, hırsızlık yapsa da mı? Cebrâil bu soruya evet diye cevap verdi.” hadisidir.⁶ Daha sonra bu baptaki hadislerin üzerinde yeri geldiğince ayrı ayrı durmaya çalışacağız. Bu hususa geçmeden önce Tirmizî’nin kısaca biyografisinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Ebû İsâ et-Tirmizî’nin Hal Tercemesi

A. Kısa Biyografisi ve İlmî Kişiliği

Tirmizî’nin doğumu 209 (824) yılında bugün Özbekistan sınırları içinde bulunan Tirmiz’de veya buraya bağlı Buğ köyünde doğmuştur. Kendi ifadesine göre Merv’den gelip Tirmiz’e yerleşen bir aileye mensuptur. Tam adı “Muhammed bin İsâ b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhâk es-Sülemî el-Buğî et-Tirmizî” dir.⁷

Tirmizî, eski imamların çoğuna ulaşmış ve onlardan çokça istifade etmiştir. Onun çağı hadis ilimleri alanında tam bir ilmî kalkınma çağı idi. *Kütüb-i Sitte* imamları bu asırda doğmuş ve gelişmişlerdir. 235 yılı civarında hadis tahsiline başlayan Tirmizî önce Tirmiz’de daha sonra Horasan, Irak ve Hicâz başta olmak üzere buralardaki alimlerden istifade etmiştir. *Kütüb-i Sitte* imamlarının hocalarından ders aldığı gibi *Kütüb-i Sitte* İmamlarından olan Buharî, Müslim ve Ebû Davûd gibi muhaddislere de talebelik yapmıştır. Tirmizî bu hocaları içerisinde Buharî’ye uzun süre talebelik yapmış ve fikh-ü’l-hadisi ondan öğrenmiştir.⁸

Tirmizî’nin yaşadığı dönem fıkıh ilmi ve mezheplerinin yaygınlaştığı bir dönemdir. Tirmizî her bir mezhebin belli başlı görüşlerini o mezhebin imamlarının talebelerinden öğrenme fırsatı bulmuştur. Dolayısıyla onun da diğer *Kütüb-i Sitte* imamları gibi herhangi bir mezhebe intisap etmediği bilinmektedir. Fıkıh ilmindeki derinliğini *el-Câmi’u’s-Sahîh’e* almış olduğu fikhî hadislerin ardından o hadislerle alakalı nakletmiş olduğu diğer görüşler ve bu görüşler arasından kendisinin yapmış olduğu tercihlerle göstermiştir.⁹ *Mevzûatu’l-Ulûm*’da ondan şöyle bahsedilmektedir: “O ulema-i huffaz-ı a’lâmın biri idi. Fıkıhta dahi yedi sâlihâsı vardı.”¹⁰

⁵ Tirmizî, *a.g.e.*, imân,1.

⁶ Tirmizî, *a.g.e.*, imân,18.

⁷ Ş. Samî, *Kâmûsü’l-A’lam*, III, 1643-44, İstanbul 1308; Tirmizî, *el-Cami’u’s-Sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), I, 77, Kahire 1937.

⁸ Zehebî, *Tezkiretü’l-Huffaz*, II, 634, Haydarabad 1956; M. Yaşar Kandemir, *DİA*, “Tirmizî”, XXXI, 202, İstanbul 2012.

⁹ M. Yaşar Kandemir, *a.g.e.*, XXXI, 202.

¹⁰ Taşköprizâde, *Mevzuatü’l-Ulûm*, I, 585, Derseadet, İkdâm Matbaası 1313.

B. Hadisçiliği:

Tirmizî hadis ilminde önde gelen âlimlerdendir. Hadis otoritelerinin onun hakkında şahadetleri mevcuttur. İbn Hibbân bir muhaddiste bulunması gereken, öğrendiği hadisleri derleme, tasnif etme, ezberleme ve müzakere etme vasıflarını kendinde bulduran bir âlim olduğunu söylemiştir. Zehebî ise *el-Câmiü's-Sahîh* adlı eserinin onun hadis ilminde imam, hafız ve fakîh olduğunu gösterdiğini zikretmiştir. Hadislerde sıhhati zedeleyici son derece ince ve gizli kusurları en iyi şekilde tespit edebilen çok az sayıdaki hadis âlimlerinden biridir. İlel konusunda yazmış olduğu eser sayesinde de bu konuda otoriter olduğunu ispatlamıştır. Hadis literatürüne hasen kelimesini özel bir anlamda kazandırarak kendinden önce hadisler hakkında kullanılan zayıf ve sahih taksimini hasen kelimesiyle üçlü taksime çıkarmıştır.¹¹

C. Eserleri:

Bu yazımızda Tirmizî'nin *el-Câmiü's-Sahîh* adlı eserindeki "kitabü'l-îmân" bahsindeki hadisleri incelediğimiz için öncelikle bu eserini zikretmek yerinde olacaktır. Bu eserle beraber *eş-Şemâilü'n-nebeviyye*: bu eser sahasında ilk çalışılan eserdir. *el-İlelü'l-kebîr*, *el-İlelü's-sağîr*, *Tesmiyetü ashâbi'n-nebî*, *Kitabü't-Târîh*, *Kitâbü'l-Esmâ ve'l-künâ* ve *ez-Zühhd* adlı eserlerinin olduğu zikredilmektedir.¹²

Vefatı: Tirmizî'nin vefatı yaygın görüşe göre 279/892 dir. Vefat ettiğinde 70 yaşında olan Tirmizî kendisini unutturmayacak çok önemli eserler bırakmıştır.¹³

Tirmizî ve Kitâbü'l-Îmân

Tirmizî'nin "Kitabü'l-Îmân" daki hadislerini ele almadan önce genel olarak **Kitâb** veya **Bâb** ismiyle îmân konusuna tahsis edilmiş bölümlerle veya müstakil olarak yazılan eserlerin genelde şu konuları ihtiva ettiğini söyleyebiliriz. İmânın tarifi, kemâli, artıp-eksilmesi, şubeleri, imân-islâm ilişkisi, imân-amel ilişkisi, imânın tadına erebilmek için sahip olunması gerekli hususiyetler, can güvenliği ve imân, imân-ma'siyet ilişkisi, nifak ve münafıklık, Müslüman bir kimseyi küfürle itham, müslümanların fırkalara ayrılması, fitne günlerindeki durum, imân ile ölenin cennete ve imânsız ölenin cehenneme gideceği¹⁴ gibi hususlar olup bu muhteva diğer cami', sünen ve müstakil eserlere bakılarak daha da artırılabilir.

¹¹ Taşköprizâde, *a.g.e.*, I,585-586, M. Yaşar Kandemir, *DİA*, "Tirmizî", XXXXI, 202-203, İstanbul 2012.

¹² M.Yaşar Kandemir, *DİA*, "Tirmizî", XXXXI, 202-203, İstanbul 2012.

¹³ Ş. Samî, *Kâmûsü'l-A'lam*, III, 1643-44, İstanbul 1308; M.Yaşar Kandemir, *DİA*, "Tirmizî", XXXXI, 202.

¹⁴ Tirmizî, *el-Câmiü's-Sahîh*, (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), "Kitabü'l-îmân", V, 3-27, Beyrut ts.

Bu makalemizde yukarıda îmân konularına dair yaptığımız genel sırama ile değil, Tirmizî'nin "kitabü'l-îmân" daki sıralamayı takip etmeye çalışacağız.

Mal-Can Emniyeti ve Îmân

İnsanların mallarının ve canlarının emniyette olması için yapmaları gereken bir takım davranışlar hakkında Tirmizî'de üç hadis rivayet edildiğini görmekteyiz. Bu hadislerden birincisi Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiş olup insanların can ve mallarının emniyette olabilmesi için "Lâ ilâhe ille'llah" demelerinin gerekli olduğu ifade edilmiştir.

İkinci hadiste yine Ebû Hüreyre tarafından rivayet edilmiş olup birinci hadisten farklı olarak namaz ve zekât ibadeti de eklenerek zekât ibadeti ile mallarının emniyeti, namaz ibadeti ile canlarının emniyeti sağlanacağı ifade edilmiştir.

Enes b. Malik'ten rivayet ettiği üçüncü hadiste ise bu konuyu daha geniş bir çerçevede ele alarak diğer iki hadisten farklı olarak "Müslümanların kiblelerine yönelmeleri, kestiklerini yeme ve Müslümanlar gibi namaz kılma" kaydını belirttiğini görmekteyiz.¹⁵

Üç hadiste de ortak olan nokta "kelime-i tevhid'in ikrâr edilmesidir." Diğer iki hadiste ise namaz ve zekât gibi ibadetlerin îmân ile beraber zikredildiğini görmekteyiz. Burada dikkat çeken husus birinci hadiste "kelime-i tevhid" ve diğer iki hadiste geçen namaz, zekât, kible ve kesilen hayvanların yenilmesi hususu farklı gibi görünse de, birinci hadiste geçen "illâ bi hakkıha" ifadesi aslında iki ve üçüncü hadiste geçen namaz ve zekât gibi ibadetlerle beraber "erkânü'l islâm" dan olan diğer hususları da ihtivâ etmektedir. Dolayısıyla hadisler arasında can ve mal emniyetinin sağlanması bakımından temelde bir farklılığın olmadığı söylenebilir.¹⁶

Îmân ile İslâm'ın Birlikte Zikredilmesi ve Aralarındaki İlişki

Kur'ân-ı Kerim de Hucûrat suresinde 14. Ayette; "Bedevîler biz gerçekten îmân ettik dediler. De ki; siz kalplerinizle îmân etmediniz. Ancak biz Müslüman gözüktük deyin. Henüz îmân kalplerinize girmemiştir." buyrulmaktadır. Bu ayete baktığımız zaman îmân ve İslâm ifadesinin vahiy yoluyla Hz. Peygamber tarafından düzeltildiğini ve bu kavramların birbirinden farklı olduğunu görmekteyiz.

Hadis kitaplarının îmân bölümlerine baktığımız zaman dikkat çeken hususlardan birisi de meşhur Cibril Hadisi'nde görüldüğü gibi, bazen îmân ve İslâm'ın birbirinden ayrı olarak zikredilip nitelendirildiğini, bazen de İslâm esaslarının, îmânın erkânı gibi tanıtıldığını görürüz. Özellikle

¹⁵ Tirmizî, *a.g.e.*, îmân, V, 1,2.

¹⁶ Tirmizî, *el-Câmiü's-Sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), "Kitabü'l-îmân", V, Beyrut ts; Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VII, 346, Dârü'l-Fikr, ts; İsmail Lütfi Çakan, "Hadis Edebiyatında İmanla İlgili Bölümlerin Muhtevâ Değerlendirmesi", *M.Ü.İ.F.*, sayı,5-6, 1987-1988, İstanbul 1993, s. 262.

Buhârî'nin "Kitâbü'l-îmân" bölümüne baktığımız zaman bazı hasletlerin "îmândandır" bazılarının ise "İslâmdandır" şeklinde bir ayırımı tâbi tutulduğunu müşahede etmekteyiz.¹⁷

Yine İslâm'ın beş temel şartından kabul edilen namaz ve zekât'ın îmân'dan sayıldığına dair Buhârî ve Tirmizî de müstakil baplar açılmıştır.¹⁸ Tirmizî "farzların îmâna izafesi, îmandan sayılması" başlığıyla açmış olduğu bapta; İbn Abbas'tan rivayetle "Resulullah'ın, size dört şeyi emrediyorum; hadisinde Allah'a îmân, ifadesini Allah'a ve Resûlüne îmân şeklinde tefsir edip, daha sonra namazı ve zekâtı belirtmiştir."¹⁹ Bu ayet ve hadislerden yola çıkılarak farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Ehl-i Sünnet bu konuda îmânın İslâm'a göre daha hususi bir anlam taşıdığını vurgulamıştır.

Îmânın Tarifi

Îmânın tarifiyle alakalı bilinen meşhur Cibrîl hadisi Tirmizî'nin eseri olan *el-Camiü's-Sahih*'inde "Kitâbü'l-îmân" bölümünde dördüncü bapta Ömer b. Hattâb'tan rivayet edilen bir hadisle ele alınmış olup Tirmizî bu hadis hakkında hasen²⁰ ve sahîh²¹ demiştir.²² Bu hadiste "îmân nedir?" Sorusuna Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayrına ve şerrine inanmandır." Bu tarifte îmânın kalbî bir iş olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Sayılan îmân esaslarını tasdik ve kabul vardır. Aynı hadisin devamında "İslâm nedir?" Sorusunun cevabında ise; Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmen, namazı kılman, zekâtı vermen, Kâbe'yi ziyaret etmen, Ramazan ayında oruç tutman" şeklinde cevaplandırılmıştır. İslâm kendine has rükün ve esaslarıyla îmân'dan farklı olarak amelî hususları içerecek şekilde tarif edilmiştir. Bu tariflerden yola çıkarak "Îmânın aslı tasdik, İslâm'ın aslı ise teslimiyet ve boyun eğmektir."²³ şeklinde söylemek mümkündür.

Genel olarak hadislerde îmânın tarifine baktığımız zaman yukarıda bahsettiğimiz ilgili hadiste olduğu gibi, gerek tarif yönünden gerekse farklı hadislerde "îmândan" olduğu bildirilen hususiyetler bildirilirken İslâm'ın temel ibadetlerinin veya diğer amellerin de îmânın tarifi içinde

¹⁷ Buhârî, îmân, 6, 8, 14, 16, 20, 25, 26, 27, 28, 30, 34, 35, 37, 40; bk; İsmail Lütfi Çakan, "Hadis Edebiyatında İmanla ilgili Bölümlerin Muhtevâ Değerlendirmesi", *M.Ü.İ.F.*, sayı,5-6, 1987-1988, İstanbul 1993.

¹⁸ Buhârî, îmân, 30,34; Tirmizî, îmân, 5; Ayrıca bk; İ. Lütfi Çakan, *a.g. m.*, s. 261-262.

¹⁹ Tirmizî, *a.g.e.*, "Kitâbü'l-îmân", V.

²⁰ Tirmizî "hasen" kelimesini "senedinde yalan söylemekle itham edilmiş hiç kimse bulunmamakla beraber şâzz da olmayan ve benzeri başka senedlerle de rivayet edilen" hadis şeklinde tarif etmiştir. Bkz: Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları sözlüğü*, "Hasen" md., İstanbul 2009, s. 110-111.

²¹ Sahih: Senedinin başından sonuna kadar sika ravilerin birbirinden rivayet ettiği, şâzz ve muallel olmayan hadis. Bkz. Abdullah Aydın, *a.g.e.* "sahih" md., s. 266.

²² Tirmizî, *a.g.e.*, V,7.

²³ Mübarekfürî, *a.g.e.*, VII, 346.

zikredildiğini görmekteyiz. Bunun yanında bazı günahların îmâna zarar verdiğini bildiren hadisler de bulunmaktadır.

Böylece farklı îmân tariflerinin ortaya çıktığını görmekteyiz. İtikâdî mezhepler arasında da farklı îmân tariflerinin yapıldığı görülmektedir. Bu mezheplerden bazıları İslâm'ı, îmân anlayışından yola çıkarak bir uygulama ortaya koymaya çalışmışlardır. Kendilerinin bu anlayış ve uygulamalarını kabul etmeyenleri ise îmân dairesi dışında olarak gördüklerini söyleyebiliriz.

Îmânın farklı tariflerinden yola çıkarak şöyle bir sonuca ulaşmak mümkündür. Îmânın sadece kalp ile tasdikten ibaret olduğunu söyleyen Kerrâmiyye' fırkasını ayrı tutacak olursak, bu farklılıklar şu iki temel noktadan kaynaklanmıştır:²⁴

Birincisi; amel îmânın bir rûknü müdür²⁵ değil midir?

İkincisi; dil ile ikrâr rûknü müdür, şart mıdır?²⁶

Meseleye hadisçiler açısından baktığımız zaman onlara göre îmânın tarifi; dil ile ikrâr, kalp ile tasdik ve amelden ibarettir. Ancak onlar ameli olmayanın îmânı kâmil değildir görüşündedirler. İnkâr olmadıkça amelsizlik veya büyük günah işlemenin kişiyi îmândan çıkarmayacağı görüşündedirler.

Mu'tezile ise kulun taat ve tövbe üzere mü'min olarak bu dünyadan ayrıldığında Allah'ın lütûf ve ihsanının haricinde sevap ve karşılığı hak edeceğini ancak tövbesiz ve işlediği büyük günahlarla dünyadan ayrıldığı takdirde azabının kâfirlerden daha hafif olarak ebedi cehennemde kalacağını söylemişlerdir.²⁷ Hâricîler ve onların büyük fırkaları olan Muhakkime, Ezârîka, Necedât, Beyhesiyye, Acârîde, Seâlibe ve İbâziyye kebîre işleyenlerin kâfir olduğu görüşündedirler.²⁸ Mu'tezile ve Havaric amelin îmâna ait bir rûknü olup olmadığı konusundaki farklı görüşleri temsil etmektedir. Ayrıca îmânı, "kalp ile tasdik dil ile ikrâr" diye tarif

²⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (trc. Mustafa Öz), İstanbul 2005, s. 117; Geniş bilgi ve bu konudaki çeşitli görüş ve tartışmalar için bk., Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Darü'l-fikr ts, s.101-119

²⁵ Sözlükte "bir şeyin kuvvetli sağlam olan yanı, köşesi; büyük iş; mal mülk gibi medârî kuvvet olan şey, direk, destek, bir şeyin aslını oluşturan parçalardan her biri; cüz, unsur" gibi anlamlara gelen **rûkn**, dinî bir kavram olarak, ibadetlerin ve akitlerin aslî unsurlarını ifade etmektedir. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 563.

²⁶ Sözlükte "yerine getirilmesi Gerekli olan şey" anlamına gelen **şart**, bir fıkıh usûlü kavramı olarak, hükmün varlığı kendisine dayanan şeydir; şart bulunmazsa hükümde bulunmaz, ancak şartın bulunması hükmün bulunmasını gerektirmez. Meselâ abdest namazın şartlarından; abdestsiz namaz geçerli olmaz, ancak her abdest alan kişinin namaz kılması gerekmez. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 612.

²⁷ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 58.

²⁸ Şehristânî, *a.g.e.*, s.120.

edenler de iki guruba ayrılır: Dil ile ikrârı, îmânın rüknü ancak dilsizlik veya ikrah halinde ortadan kalkan bir rüknü kabul edenler. Diğer anlayış ise: İkrâr'ı îmânın rüknü değil, şartı kabul edenlerdir. Bu anlayışa göre dil ile ikrâr, dünyevî ahkâmın icrâsı açısından şart olmaktadır.²⁹

Îmânın Mertebeleri

Kitâbü'l-îmânla alakalı yazılan eserlerin ihtivâ ettiği konulardan biri de îmânın şubelere ayrılmasıdır. Bu hususa dair hadislerde altmış veya yetmiş küsur gibi farklı sayıda şube olduğu ifade edilmiştir. Bu hususla alakalı hadisler Tirmizî'nin *Sünen*'in de "kitâbü'l-îmân" bölümünde "îmânın artması ve eksilmesi" babında geçmektedir. Buradaki rivâyetlerden birinde îmânın yetmiş küsur şubeden oluştuğu en alt derecesi yolda insanlara eziyet eden bir şeyi kaldırmak olup üst derecesi ise Allah'tan başka ilâh olmadığına inanmaktır.³⁰ Îmânın şubelerinin tamamının tek tek bilinmesi gerekmiyip tamamını kabul etmek îmân etmek için yeterli görülmüştür. Tıpkı meleklere tamamını bilmemekle beraber meleklere inanmanın makbul olduğu gibi icmâli îmân olarak kabul edilmiştir.³¹

Hayâ İmândandır

Tirmizî "Kitabü'l-îmân" bölümünde yedinci bapta rivayet ettiği bir hadisle "hayâ"nın da îmândan olduğunu belirtip hadis hakkında "hasen ve sahîh" tabirini kullanmıştır. Aslında "haya"nın da îmânın şubelerinden bir şube olduğunu söylemek mümkündür.

Îmânın Tadına Varabilmek

Îmânın zevk ve tadına varabilme konusunda bir takım meziyetlerin kişide bulunmasını ifade eden hadisler "ta'm, helâvet" kelimesini birbirinin yerine kullandıklarını görmekteyiz. Ancak meziyetler konusunda ise farklı hadislerde farklı meziyetler sayılmıştır. Tirmizî'de "ta'm" olarak kullanılan ifade Nesâî'de "helâvet" olarak kullanılmıştır. Yine Nesâî'de "helâvetü'l-îmân" olarak kullanılan bu ifadenin farklı bir rivâyette ise "helâvetü'l-İslâm" olarak kullanıldığını görmekteyiz.³² Tirmizî îmânın tadına varabilmek için sayılan müşterek üç niteliğe ilaveten üç farklı nitelik daha zikretmiştir. Genel olarak zikredilen üç nitelik:

1. Allah ve resûlünü onlardan başka her şeyden çok sevmek,
2. Sevdiğini Allah için sevmek,

²⁹ Geniş bilgi için bk. Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-karî*, I,102-113, Dârü'l-fikr ts.

³⁰ Tirmizî, *el-Câmiü's-Sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), "Kitabü'l-îmân", V, 10, Beyrut ts.

³¹ İsmail Lütfi Çakan, "Hadis Edebiyatında İmanla ilgili Bölümlerin Muhtevâ Değerlendirmesi", *M.Ü.İ.F.*, sayı,5-6, 1987-1988, İstanbul 1993, s.260.

³² Nesâî, îmân 3-4.

3. İmândan sonra küfre dönmeyi cehenneme atılmakla eş tutup ve dönmeyi asla istememek.

Tirmizî'nin farklı nitelik olarak kaydettiği üç nitelik ise:

1. Râb olarak Allah'ı,
2. Dîn olarak İslâm'ı,
3. Nebî olarak Hz. Muhammed'i kabul eden bunlar haricinde başka şeylere iltifat etmeyen kişi îmânın tadına varmıştır.³³ şeklindeki rivayetidir.

Tarihi Süreç İçerisinde İmân-Amel İlişkisi

İmân-amel ilişkisinden bahsederken tarihi gelişimi göz önünde bulundurmak gerekir. Kitabü'l-îmân bölümlerine baktığımız zaman orada îmânın tarifiyle alakalı hadislerde amel'in îmândan sayıldığını veya sayılmadığını kabul eden görüşler olduğunu görmekteyiz. Öncelikle îmân'ın Allah'ın yegâne ma'bud, peygamber'in O'nun resûlü olduğuna şahadet etmekle başlayıp ve bu şahâdetin Mekke dönemi boyunca devam ettiğini, o dönemde insanların sadece bu iki şeye çağrıldığı bir dönemdir. Dolayısıyla inanılması gereken başka bir farzın olmadığı görülmektedir. Bu durumun, dil ile ikrâr etmenin yeterli olduğunu göstermiştir. Dönemin şartlarına uygun düşen husus Mekke döneminin sonlarına doğru beş vakit namazın îmânın gereği olarak bildirilmesiyle değişmiştir.

Hicretten sonra insanlar İslâm'a ısındıkça, kıblenin Kâbe'ye çevrilip, daha sonraki hitaplar "ey îmân edenler!" şeklinde takip etmeye başlayınca gelen her yeni mükellefiyet Allah'ın emir ve nehyi olarak kabul edilip mü'minler tarafından uygulanma zorunluluğu başlamıştır.

Dolayısıyla namaz, kıblenin değişmesi, zekât, insanların Müslümanların elinden dilinden, yine insanların canlarının ve mallarının mü'minlerden emin olması, bunun yanında nehyedilen zinanın, münafıklığın, katlin küfür, hakaretin füsûk ve mü'minlerin ayrılığa düşmesi gibi hususlar yeni birer şer'î hüküm kabul edilip kendisinden öncekinin hükmünü alıp hepsine birden "îmân" ismi teşmil edilip kabul edene mü'min veya Müslim deniyordu. Bu konuda yukarıda da belirttiğimiz gibi Tirmizî, "farzların îmâna izâfesi, îmândan sayılması" başlığıyla bir de "bap" açmıştır.³⁴

Dolayısıyla îmânı sadece dil ile ikrârdan ibaret saymanın hatalı bir görüş olduğunu söylemekte mümkündür. Kur'an'ı-Kerîm'de: "...İnsanlar yalnız **inandık** demekle, hiç sınanmadan bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun ki biz, onlardan öncekilerini sınadık. Elbette Allah doğruları bilecek,

³³ Tirmizî, *el-Câmiü's-Sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), "Kitabü'l-îmân", V, 10, Beyrut ts.

³⁴ Tirmizî, *a.g.e.*, "Kitabü'l-îmân".

yalancıları da bilecektir.”³⁵ Buna benzer daha bir çok ayetlerle Allah Teâlâ'nın mü'minleri sadece kavli ikrarlarıyla değil îmânlarını fiilleriyle de ispat etmelerini istemiştir.³⁶

Îmân Kavramı ve Kelâm Sistemi İçerisindeki Yeri

Îmân kelâm ilminde üzerinde en çok durulan ve ayrıntılı bir şekilde incelenen konulardan biridir. Bunun nedenini şöyle açıklamak mümkündür; dinin merkezinde îmânın bulunması ve dinî hayatın bütün yönlerinin bu merkeze göre değer ve anlam kazanmasıdır.

Genelde hadis kitaplarındaki “kitâbü'l-îmân” da geçen, özelde Tirmizî'nin *Sünen*'i ndeki “kitâbü'l-îmân” bahsinde geçen “îmân” kavramı amelle beraber, bazı yerde îmân-islâm şeklinde beraber veya birbirinin yerine kullanıldıkları, bazen de günahlardan sakınmanın îmânla beraber zikredildiğini görmekteyiz. Îmân kavramı genel olarak Kur'an'da “mü'minlerden beklenen şey” anlamında olduğu belirtilir. Bu durum basit ve merkezi bir durum olmamakla beraber, Kur'an'daki vurgu derecelerine göre değişen bir duruma sahip olduğunu söylemek mümkündür.³⁷

Kur'an'daki “müminlerden beklenen şeyin” aslında temeli tasdik, gerçeği kabul, ya da Allah'ın âyetlerini ve peygamberlerini kabul etme ve onaylamadır. Buna bağlı olarak Allah yolunda uygun amel de olmalıdır. Îmân kelimesini Müslüman âlimler” **emn**, emniyet, güven” kelimesinde olduğu gibi Arapça'daki kökünü, temel anlamıyla irtibatlandırmaya çalışmışlardır. Îmân kelimesi; “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki **emn** (emân)kökünden türeyen îmân “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” manasına gelir. Terim olarak “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak demektir.” Bu inanca sahip bulunanlara **mü'min** denir.³⁸ İnancının gereğini tam bir teslimiyet içerisinde yerine getiren kişiye de **Müslim** denir.³⁹

Kelâm ilminde îmân terimi “esasları, oluşumu, alâmetleri, amelle münasebeti, artıp eksilmesi ve müminin vasıfları” gibi açılardan ele alınır. İslâm âlimleri arasında dinî hayatın bütünlüğünün korunması açısından îmânla amel arasında sıkı bir ilişkinin olduğunda ihtilaf yoktur. Ehl-i sünnet kelâmcıları onun **tasdikle**, Cehmiyye ve Neccâriyye **mârifetle**, Mürcie ve Kerrâmiyye ise **ikrarla** oluştuğunu benimsemiştir. Îmân-amel ilişkisi konusunda da Havâric, Mu'tezile ve Şîa mensupları ameli îmândan bir cüz kabul ederken, Selefiyye onu kemalinin şartı statüsünde cüz saymış, Mürcie ise îmânla amel arasında ilişki bulunmadığını iddia etmiştir. Ehl-i sünnet

³⁵ Ankebût 28/1-3.

³⁶ Bu hususta daha geniş malumat için İsmail Lütfi Çakan'ın *a.g.m.*, müracaat edilebilir.

³⁷ Montgomery Watt (trc. Süleyman Akkuş), *S.Ü.İ.Fakültesi Dergisi*, 11/2005, s.85.

³⁸ Bekir Topaloğlu – İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s.154.

³⁹ Mustafa Sinanoğlu, “Îmân”, *DİA*, XXII, 212, İstanbul 2000.

kelâmcıları ise ameli îmânın bir parçası(cüz) olarak kabul etmemekle beraber ameli îmânın kemâlini ve etkisini ortaya koyan bir neden olarak kabul etmiş; bilhassa Mâtüridî “kalbin ameli” formülü ile îmânın kuru bir iddia ve sadece tasdikten ibaret olmadığını, zahiri amellerde eksiği bulunan kimsenin derûnî kalbî hislerinde Allah’ı resûlünü ve Müslüman cemaati tavizsiz bir şekilde sevmesinin vazgeçilemez bir amel olduğunu vurgulayan Mâtüridî’nin bu anlayışı Kur’an’ın yanı sıra sözlü ve fiili sünnetle de uyum içindedir.⁴⁰

Sonuç olarak bu makalemizde bir nebze olsun değinmeye çalıştığımız hadis kitaplarındaki “kitâbü’l-îmân” ve “kelâm sistemi içerisindeki yeri” konusu hem hadis kitaplarında geçen farklı başlıkları ve de kelâm kitaplarında tartışılan îmânın mahiyeti, îmân–amel ilişkisi ve îmânın artması-eksilmesi meselesi ayrı ayrı, daha teferruatlı bir şekilde incelenmesi kanaati hâsıl olmuştur. Bununla beraber şunu söylemek mümkündür. İmân bir kalp ve gönül meselesidir. Ana prensipler halinde sıralanan îmân esaslarını kavrayan akıl, onların gerçekliğini tasdik eden ise kalptir. Bundan dolayı îmân dinin nazarî (teorik) yönünü teşkil eder. İslâm’ın şartları ise kişiyi bir eyleme ve iş yapmaya sevkeden fiili ve maddi hususlardır.

Bütün bunlardan sonra; îmânla ilgili tartışmalar Hârici kökenli olup ve toplumun üyeliğiyle ilgili şartlarla irtibatlıdır. Hâricilerin ahlakî başarının asgari standardını talep ettiklerini söyleyebiliriz.

Muhالیf görüş olan Mürcie ise zâhiri kurtuluşun toplumun üyeliğine bağlı olmakla mümkün olduğunu iddia etmişlerdir. Bununda aklî bir tasdik ve halkın şehâdetinden ibaret olan îmân ile oluştuğunu ileri sürdükleri söylenebilir.

Hanefîler ve onlara yakın olan Mürciî’lerin birçoğu genelde ahlakî başarıya yer verirken, kurtarıcı toplumun üyesi olma karakterine yönelik temel vurguyu korumuşlardır. Bu düşünceye sahip olanlara göre îmân artmaz eksilmez ve bölünemez.

Eş’arîler ve Hanefî olmayan diğer sünîler ise îmânın ameli kapsadığı görüşünü benimsediklerinden îmânın artıp ve eksileceğini söylemişlerdir.

Eş’arî’nin kendisi ve onun düşünce sistemine göre toplumdaki bütün günahkârların günahlarını Allah dilerse afvedip ve nihaî olarak onları cennetine dâhil edebilir görüşündedirler.⁴¹ Bunun yanında; müteahhirin dönemi Eş’arîlerini de kapsayan Sünîlerin birçoğu “hiçbir mü’min ebedî olarak cehennemde kalmayacaktır” görüşüyle Mürcie’nin sınırına kadar aynı görüşü paylaştıklarını söylemek mümkündür. Onlara göre bir günahkâr, işlemiş olduğu günahından dolayı dünya hayatında

⁴⁰ Cüveynî, *Kitâbü’l-İrşâd*, (nşr. Muhammed Yusuf Musa-Abdü’l-münim Abdülhamid), Kahire 1950, s. 396-399; Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, s.154-155.

⁴¹ Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn* (trc. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın), İstanbul 2005, s. 339.

EBÜ İSÂ ET-TİRMİZÎ'NİN SÜNEN'İNDEKİ KİTÂBÜ'L-ÎMÂN BÖLÜMÜNDE YER ALAN
RİVÂYETLERİN KELÂM SİSTEMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

---

cezalandırılabilir veya cehennemde bir süre kalabilirse de nihâyetinde cennete girecektir.⁴² Netice olarak şuna işaret etmekte fayda olduğu söylenebilir. Hadis kitaplarındaki "kitâbü'l-îmân" bölümlerinin ayrı ayrı muhtevasıyla beraber kelâm sistemi içerisindeki karşılığını itikâdî mezhepler çerçevesinde daha detaylı olarak çalışılması önem arz etmektedir kanaatini belirterek bu kısa çalışmamızı sonuçlandırıyoruz.

---

⁴² Geniş bilgi için bk., Montgomery Watt, *a.g.m.*, s. 85-95.

Kaynakça

- Abdullah Aydın, *Hadis İstıahları Sözlüğü*, İstanbul 2009.
- Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-karî, Dârü'l-fıkr* ts.
- Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010.
- Buharî (thk. Mustafa Dîb el-Büğâ), *Sahîhü'l-Buhârî*, Beyrut 1990.
- Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd*, (nşr. Muhammed Yusuf Musa-Abdü'l-münim Abdülhamid), Kahire 1950.
- Diyanet, *Kur'ân Yolu*, Ankara 2003.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2006.
- Eş'arî, *Makâlatü'l-İslâmiyyin*, (trc. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın), İstanbul 2005.
- İsmail Lütfi Çakan, "Hadis Edebiyatında İmanla ilgili Bölümlerin Muhtevâ Değerlendirmesi", *M.Ü.İ.F.*, sayı, 5-6, 1987-1988, İstanbul 1993.
- Mahmut Yeşil, "Tarihî Süreçte Te'lif Edilen "Kıta'bu'l-İman"lar ve Günümüze Yansımaları", *S.Ü.İ.F. Dergisi*, sayı 32, İzmir 2011.
- M. Yaşar Kandemir, *DİA*, "Tirmizî", XXXXI, 202-203, İstanbul 2012.
- Montgomery Watt (trc. Süleyman Akkuş), *S.Ü.İ. Fakültesi Dergisi*, 11/2005.
- Mübârek fûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî, Dârü'l-Fıkr*, ts.
- Mustafa Sinanoğlu, "İmân", *DİA*, XXII, 212, İstanbul 2000.
- Nevevî, *Muhtasar Sahîh Müslim*, Beyrut 1971.
- Süyûtî, *Sünenü'n-Nesâî*, Beyrut ts.
- Ş. Samî, *Kâmûsü'l-A'lam*, III, İstanbul 1308.
- Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal* (trc. Mustafa Öz), İstanbul 2005.
- Taşköprizâde, *Mevzuatü'l-Ulûm*, Derseadet, İkdam Matbaası 1313.
- Tirmizî, *el-Câmiü's-Sahîh*, (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Beyrut ts.
- Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffaz*, Haydarabad 1956.
- Zülfikar Tüccar, "Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm", *DİA*, X, 245, İstanbul 1994.